3.8.1. Elanikkonna kriisivalmidus

Ohtlik sündmus või kriisiolukord võib avalduda ootamatult ning mõjutada korraga suurt hulka inimesi, ettevõtteid ja riigiasutusi. Sellise olukorra võib põhjustada ulatuslik elektrikatkestus, torm, üleujutus, metsatulekahju, ohtlike ainete õnnetus, epideemia, küberrünnak või sõjaline oht. Eesti riigikaitse käsitlus tugineb laia riigikaitse põhimõttele, mille kohaselt ei ole riigikaitse üksnes Kaitseväe või teiste julgeolekuasutuste ülesanne, vaid hõlmab kogu elanikkonda (PS-i kommenteeritud väljaanne § 126).

Iga inimese valmisolek iseenda ja lähedaste eest hoolitseda ning kriisiolukorra lahendamisse panustada aitab vähendada kriisiolukorra mõju ning võimaldab riigil keskenduda nendele, kes kõige enam abi vajavad.

KORKS-is sätestatud elanikkonnakaitse tegevused eeldavad lisaks riigi ja kohalike omavalitsuste ka inimese enda valmisolekut järgida juhiseid ja rakendada vajalikke kaitsemeetmeid (KORKS §-d 91–98).

Elanikkonnakaitse tõhusus ei sõltu üksnes riigi, kohalike omavalitsuste ja teiste asutuste valmisolekust. Sama oluline on inimeste võime kriisiolukorras saadud juhiseid mõista ning nende järgi tegutseda. KORKS lähtub põhimõttest, et elanikkonnakaitse hõlmab lisaks reageerimisele inimeste ettevalmistamist, teavitamist ja koolitamist. Seetõttu on elanikkonna kriisivalmidus oluline osa Eesti elanikkonnakaitse süsteemist (§ 91 ja § 92).

Kriisivalmiduse eesmärk on tagada, et inimene oskaks ohuolukorras:

1. mõista saadud ohuteate sisu;
2. hinnata oma olukorda;
3. järgida ametiasutuste juhiseid;
4. rakendada vajalikke kaitsemeetmeid;
5. tulla teatud aja jooksul iseseisvalt toime.

Kuigi seadus näeb koolituskohustuse ette eelkõige avaliku sektori asutustele (§ 92 lg 4) ja elutähtsa teenuse osutajatele (§ 82 lg 11 p 10), on elanikkonnakaitsealased teadmised vajalikud kõigile inimestele. Kriisiolukorras sõltub inimeste turvalisus sageli sellest, kui kiiresti osatakse saadud ohuteadet mõista, teha vajalikke otsuseid ning rakendada kaitsemeetmeid. Seetõttu toetab riik elanikkonna teadlikkuse suurendamist ning loob võimalused omandada elanikkonnakaitse põhiteadmisi ka iseseisvalt ja tasuta[27].

Elanik kriisiolukorras

Elanikkonnakaitse ei koosne üksnes õigusest saada teavet, abi ja kaitset. Kriisiolukorras võib inimestel tekkida ka täiendav kohustus ning olla vajalik ajutiste piirangute järgimine. Sõltuvalt olukorra iseloomust võib seadus ette näha kohustuse järgida ametiasutuste korraldusi, osaleda kriisiülesannete täitmises või taluda põhiõiguste piiranguid, täita kodanikukohustust. Selliste meetmete eesmärk on kaitsta inimeste elu ja tervist ning tagada ühiskonna toimimine kriisiolukorra ajal.

Kriisiolukorras antud korraldused ei ole üksnes soovituslikud. Varjumise ja ulatusliku evakuatsiooni

tagamiseks võivad pädevad asutused kasutada ka seaduses ette nähtud järelevalve- ja sunnimeetmeid (KORKS § 94 ja § 98).

Tabel 39. Elanike võimalikud kohustused ja käitumisreeglid kriisiolukorras

Valdkond	Näited
Käitumisjuhiste järgimine	Ohuteates, varjumisel või evakuatsioonil antudjuhiste järgimine
Piirangud	Liikumispiirang, viibimiskeeld või juurdepääsupiirang ohtlikule alale
Tööga seotud kohustused	Kriisiülesandega asutustes ja elutähtsate teenuste osutajate juures võivad töötajatele kehtida täiendavad **töökorralduslikud nõuded**
Erikorrad	**Eriolukorra**, **erakorralise seisukorra** või **sõjaseisukorra** ajal võivad seadused ette näha täiendavaid õigusi ja kohustusi
Kodanikukohustus	Inimene võibolla kohustatud ajutiselt aitama kaasa kriisiolukorra lahendamisele, nt evakuatsioonikoha ettevalmistamine, varustuse jagamine, koristus- ja korrastustööd või muud lihtsamad ülesanded, mis ei eelda erioskusi

Elanikkonnakaitse põhineb jagatud vastutusel. Riik loob õigusliku raamistiku, korraldab ohuteavitust ja koordineerib elanikkonnakaitse süsteemi. Kohalikud omavalitsused, ettevõtted, elutähtsa teenuse osutajad ja teised kriisiülesannetega asutused peavad tagama oma ülesannete toimepidevuse. Inimese ülesanne on olla valmis järgima juhiseid ning rakendama vajalikke kaitsemeetmeid. (KORKS § 13, § 20, § 23, § 82, § 91–93)

Eesti julgeolekupoliitika alustes28 ja elanikkonnakaitse põhimõtetes lähtutakse eesmärgist, et inimesed oleksid valmis vähemalt ühe nädala jooksul iseseisvalt toime tulema olukorras, kus tavapärased teenused on häiritud või abi ei ole kohe kättesaadav ning vajaduse korral ka iseseisvalt evakueeruda, kui olukord seda nõuab. See tähendab valmisolekut saada hakkama ilma elektri-, side-, keskkütte- ja muude elutähtsate teenusteta ning olla varustatud esmavajaliku toidu- ja tarbekauba ning ravimite ja muu toimetulekuks vajalikuga.

Ohuteavituse tõhusus ei sõltu ainult tehnoloogiast. Sama oluline on inimeste teadlikkus sellest, kuidas hoiatused toimivad ja mida nende saamisel teha tuleb. Seetõttu seob KORKS ohuteavituse otseselt elanikkonnakaitse koolituse ja avalikkuse teavitamisega. Päästeamet koordineerib elanikkonnale üldiste elanikkonnakaitse käitumisjuhiste andmist ning elanikkonnakaitse koolituste korraldamist (KORKS § 92 lg-d 2–4).[28]

Ohuteavitus ei ole üksnes tehniline lahendus, vaid oluline osa elanikkonnakaitse tervikvõimest, mis

ühendab tehnoloogia, asutuste koostöö ning inimeste teadlikkuse ja valmisoleku kriisiolukorras tegutsemiseks. Ohust teavitamist kasutatakse mh KemS-is käsitletud suurõnnetuste ohuga ettevõtetes29, kus käideldakse ohtlikke kemikaale.

Ohuteate saamisel:

1. Loe või kuula teade lõpuni.
2. Täida kohe antud käitumisjuhised.
3. Kontrolli täiendavat infot ametlikest kanalitest.
4. Jälgi edasisi juhiseid, kuni teavitatakse ohu lõppemisest.

Kriisiolukorras võib liikuda ka eksitavat infot. Teate õigsust tuleb kontrollida ametlikest kriisiinfo kanalitest ning mitte tugineda üksnes sotsiaalmeedias levivale teabele.

Täiendava kriisiteabe allikad:

1. kriis.ee;
2. olevalmis.ee;
3. riigiinfo telefon 1247;
4. ERR-i kanalid, eeskätt Vikerraadio, Raadio 4, ETV ja ETV+;
5. ametlikud riigiasutuste teavituskanalid.

Ohuteate edastamiseks kasutatavat süsteemi testitakse regulaarselt ning testimise kuupäevad on avalikult leitavad[30]. Testimisele eelneb avalik teavitus.

Viivitamatu ohuteade võidakse edastada adressaadile eri keeltes või adressaadi keele-eelistust arvestades, et suurendada käitumisjuhiste mõistetavust. Ohualapõhise SMS-i eelistatud keelt saad kontrollida või vahetada sideoperaatori juures, juhised on leitavad operaatori veebilehel.

Ohualapõhine SMS saadetakse alati konkreetselt saatjalt. See on väike detail, kuid aitab vältida olukorda, kus inimene peab teadet pettuseks:

1. Eesti SIM-kaardile tuleb saatjaks EE-ALARM;
2. välisriigi SIM-kaardi puhul võib saatja olla +372 5950 0000.

Ulatusliku evakuatsiooni korral toimub inimeste ümberpaiknemine võimaluse korral inimese enda tegevuse kaudu. Seetõttu on soovitatav, et inimene mõtleks eelnevalt läbi võimalikud sihtkohad, transpordivõimalused ning esmased vahendid, mida võib evakueerumise korral vaja minna.

Varjumine on eelkõige meede inimeste kaitsmiseks vahetu ohu eest. Samas võivad ohuolukorrast tulenevad häired, näiteks elektri-, side-, vee- või transporditeenuste katkestused kesta märksa kauem kui vahetu varjumisvajadus. Seetõttu tuleb varjumist käsitleda koos elanike iseseisva toimetuleku võimega.

Sireeni kasutatakse eelkõige olukordades, kus on vaja inimesi kiiresti varjuma suunata. Seetõttu kaasneb sireenisignaaliga alati täiendava info edastamine teiste ohuteavituskanalite kaudu. Sireeniheli

kannab ainult ühte sõnumit: varju kohe siseruumi, eemale akendest ning selliselt, et sinu ja välisõhu vahele jääks võimalusel kaks seina. Seejärel otsi täiendavat infot teistest ametlikest kanalitest. Sireenid on mõeldud pigem õues, tänaval liikuva inimese hoiatamiseks ning siseruumides ei pruugi sireene kuulda.

Riiklik ohusireen koosneb üheminutilisest tõusva ja langeva tooniga signaalist, mida korratakse vähemalt kolm korda 30-sekundiliste pausidega31. Signaali kogukestus on ligikaudu neli minutit.

Eluhoone varjumisplaani koostamisel ja varjumisvõimaluste hindamisel tuleks arvestada ka sellega, kuidas tagatakse inimeste elementaarne toimetulek juhul, kui oht või selle tagajärg kestab pikemat aega. Eelkõige puudutab see joogivee kättesaadavust, sidepidamise võimalusi, esmaabivahendeid, valgustust ning teavet edasise tegutsemise kohta.

N**äide.** Õhurünnaku või kemikaaliõnnetuse korral võib vahetu varjumisvajadus kesta mõnest minutist mitme tunnini. Pärast ohu möödumist võivad jätkuda elektri-, side- või veevarustuse häired. Seetõttu ei asenda varjend ega varjumiskoht iseseisvaks toimetulekuks vajalikke ettevalmistusi, vaid täiendab neid.

Kas olen kriisideks valmis?

1. Kas tean, kust saan ohuteateid?
2. Kas tean, mida sireeni kuuldes teha?
3. Kas mul on vähemalt nädala toidu- ja veevaru?
4. Kas mul on vajalikud ravimid?
5. Kas tean, kuhu minna varjuma?
6. Kas tean, kuidas vajaduse korral evakueeruda?

Kriisivalmidus kodus

Igaühe kriisivalmidus algab kodust. Iga majapidamine võiks olla valmis vähemalt seitsmepäevaseks iseseisvaks toimetulekuks. Et hakkama saada ka siis, kui abi ei jõua kohale kohe või tavapärased teenused ei tööta, võiks kriisivaru sisaldada:

1. joogivett;
2. pikalt säilivat toitu;
3. retseptiravimeid;
4. esmaabivahendeid;
5. akupanka;
6. patareitoitel raadiot;
7. taskulampe;
8. varupatareisid;
9. sularaha;
10. hügieenitarbeid.

Kuna ohtlik sündmus või kriisiolukord võib mõjutada elektrivarustust, interneti kättesaadavust, mobiilsidevõrke, veevarustust ja kanalisatsiooni ning kütet, tuleks läbi mõelda, kust saab joogivett, kuidas valmistada toitu ning kuidas saada ühendust lähedastega ja ametlikku infot (ametliku info kohta loe lähemalt viide ohuteavituse juurde)

Otsuste tegemise kiirendamiseks ja segaduse vältimiseks võiks iga perekond eelnevalt kokku leppida:

1. kuhu ohu või kriisiolukorra korral korral kogunetakse;
2. kes aitab lapsi või eakaid lähedasi;
3. milliseid sidekanaleid kasutatakse;
4. millised on olulised kontaktid.

Põhiõigused kriisiolukorras

Kuigi kriisiolukorra mõju võib ulatuda eri eluvaldkondadesse ning vajada tavapärasest teistsugust lähenemist või käsitlust, kiireid otsuseid ja ulatuslike meetmete kasutuselevõttu, austada põhiseaduslikku korda ja inimeste põhiõigusi. Riigivõimu tohib teostada üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel (PS § 3).

Kuigi sõltuvalt olukorrast võib olla inimeste elu ja tervise kaitseks vaja rakendada äärmuslikke meetmeid, kehtivad kriisiolukorra ajal jätkuvalt kõik põhiseaduses sätestatud põhiõigused, sh:

1. õigus elule (PS § 16) ja tervise kaitsele (PS § 28) – igaühel on õigus elule ning riigil lasub kohustus kaitsta inimeste elu ja tervist. Riik peab looma tingimused tervise hoidmiseks, tagama abivajajaile vajaliku arstiabi ja võtma meetmeid ohtude ennetamiseks;
2. Õigus perekonna ja eraelu puutumatusele (PS § 27) – igal inimesel on õigus perekonnaelule ning tema perekondlikesse suhetesse ei tohi põhjendamatult sekkuda. Riik peab kaitsma perekonna ühtsust, vanemate ja laste suhteid ning tagama, et perekonnaelu puudutavad otsused tehakse inimese õigusi ja huve arvestades;
3. Õigus inimväärikusele (PS § 18) – iga inimest tuleb kohelda väärikalt, humaanse suhtumise ja lugupidamisega. Kedagi ei tohi piinata, julmalt või alandavalt kohelda ega karistada ning inimväärikust tuleb austada ka kõige keerulisemates või haavatavamates olukordades;
4. Õigus eraelu (PS § 26) ja omandi kaitsele (PS § 32) – igaühel on õigus eraelu puutumatusele, sh isikuandmete, kodu ja suhtluse kaitsele. Samuti on igaühel õigus oma varale, mida ei tohi ilma seadusliku aluseta ära võtta ega põhjendamatult piirata ning vara saab sundvõõrandada KORKS § 77-80 alusel;
5. Õigus vabadusele ja isikupuutumatusele (PS § 20) – igaühel on õigus vabalt liikuda, kuid erakorralise seisukorra ja sõjaolukorra ajal võib olla vajalik liikumispiiranguid kehtestada;
6. Õigus kohtulikule kaitsele (PS § 15) ja süütuse presumptsioon (PS § 22) – igaühel on õigus pöörduda oma õiguste ja vabaduste kaitseks kohtusse. Kedagi ei tohi käsitleda süüdiolevana enne, kui tema suhtes on jõustunud süüdimõistev kohtuotsus.

Põhiõiguste piiramine kriisiolukorras

Siiski on eeskätt inimeste endi kaitseks vaja teatud juhtudel põhiõigusi piirata. Näiteks võib olla vajalik

piirata liikumist ohtlikus piirkonnas, kehtestada täiendavaid ohutusnõudeid ja anda **juhiseid käitumiseks** ohu korral **varjumiseks** või kohustada inimesi järgima **evakuatsioonikorraldusi**.

Kuigi kriisiolukorra ärahoidmiseks ja lahendamiseks annab õigusruum riigiasutustele täiendavad volitused, ei tohi põhiõigusi siiski piirata ulatuslikumalt, kui need on seadusega ette nähtud ja kui põhiseadus lubab. Seega ei või ka nt riigi julgeolekut ähvardava kriisiolukorra korral ametiasutused tegutseda väljaspool seadusest tulenevaid volitusi. Õigusi ja vabadusi saab piirata üksnes kooskõlas põhiseadusega ning piirangud ei tohi moonutada põhiõiguste olemust (PS § 11).

Põhiõiguste piirang peab alati olema:

1. seaduslik – selleks peab olema selge õiguslik alus;
2. eesmärgipärane – see peab olema vajalik ohu tõrjumiseks ning eesmärki ei ole võimalik saavutada leebema abinõuga;
3. proportsionaalne – piirang peab piirduma sellega, mis on eesmärgi saavutamiseks vältimatult vajalik;
4. ajutine – piirang peab kehtima ainult nii kaua kui vajalik.

Inimeste põhiseaduslikud kohustused kriisiolukorras

Kuna kriisiolukorra lahendamine võib vajada kõigi panust, seab põhiseadus ka inimestele kohustused, mille täitmine aitab tagada ühiskonna toimimise ja riigi püsimise. Kriisiolukorras muutuvad need kohustused eriti oluliseks, sest edukas lahendamine ei sõltu ainult riigiasutuste tegevusest, vaid ka inimeste valmisolekust täita seadusest tulenevaid kohustusi ning teha riigiga koostööd. Nii tuleb järgida seadusi ja ametivõimude korraldusi. Kriisiolukorras võib see tähendada evakuatsioonikorralduse järgimist, ohtlike piirkondade vältimist, ametlike juhiste täitmist ning päästetööde takistamisest hoidumist.

Ühtlasi peab igaüks:

1. oma õiguste ja vabaduste kasutamisel arvestama teiste inimeste õigusi ja vabadusi ning järgima seadust (PS § 19 lg 2) – see tähendab, et kriisiolukorra ajal ei saa inimene tugineda üksnes oma õigustele, vaid peab käituma viisil, mis ei sea ohtu teiste inimeste elu, tervist ega ühiskonna toimimist;
2. osalema riigikaitses (PS § 124) – Eesti kodanik on kohustatud osa võtma riigikaitsest seaduses sätestatud alustel ja korras. Riigikaitse ei tähenda ainult relvakandmist või teenistust Kaitseväes. Laia riigikaitse käsitluses hõlmab see kogu ühiskonna panust riigi toimepidevuse tagamisel, näiteks:
    a. kaitseväekohustuse täitmises;
    b. reservteenistuses osalemises;
3. olema ustav põhiseaduslikule korrale ning kaitsma Eesti iseseisvust (PS § 54), see tähendab mh:
    a. hoidumist tegevusest, mis kahjustab Eesti julgeolekut;
    b. panustamist demokraatliku korra säilimisse;
    c. valmisolekut toetada riiki kriisiolukorras nt vabatahtliku panustamise, elutähtsate teenuste toimimise tagamise ja kogukonna toetuses kriisiolukorra ajal;

4. hoidma looduskeskkonda (PS § 53) – igaühel on kohustus säästa elu- ja looduskeskkonda. See kohustus muutub eriti oluliseks keskkonnakriiside korral, kus hoolimatu käitumine võib suurendada kahju ulatust.

Kodanikukohustus

Ühtlasi saab kriisiolukorra lahendamisele kaasa aidata kodanikukohustuse täitmisega. See tähendab, et riigikaitselise kriisiolukorra ajal ja eriolukorra ajal saab valitsusasutus või kohalik omavalitsus panna inimesele ajutise kohustuse teha kriisiolukorra lahendamiseks vajalikku tööd.

See töö ei ole seotud tema tavapärase töö- või teenistussuhtega ning selle täitmine ei eelda erialast väljaõpet ega kindlat haridust (§ 115 ja § 116).

Kodanikukohustust saab rakendada üksnes siis, kui see on kriisiolukorra lahendamiseks vältimatult vajalik. Selle eelduseks on, et (§ 116 lg 1):

1. asutus ei suuda vajalikku ülesannet õigel ajal või piisavalt tulemuslikult täita oma töötajate või vabatahtlike abil;
2. kodanikukohustuse täitmine ei sea selle täitjat ega tema vara ebaproportsionaalselt suurde ohtu;
3. kodanikukohustuse täitmine ei ole vastuolus inimese kohustustega, mis tulenevad teistest seadustest.

Enne kodanikukohustuse määramist tuleb arvesse võtta inimese terviseseisundit ja muid asjaolusid, mis võivad mõjutada tema võimet ülesannet täita (§ 116 lg 2). Kodanikukohustust võib rakendada kuni 48 tunniks ning üksnes ajaks, mis on konkreetse töö või ülesande täitmiseks vajalik ning täitjale tuleb tagada mõistlik puhkeaeg ja võimalikult ohutu töökeskkond. Selle rakendamine peab olema selge. Üldjuhul vormistatakse kodanikukohustuse rakendamine kirjalikku taasesitamist võimaldavas vormis, kuid vahetut reageerimist nõudvas olukorras võib korralduse anda ka suuliselt (§ 116 lg 3, 4 ja 5).

Vajaduse korral võib inimest kohustada ilmuma tööle koos tema kasutuses oleva vajaliku töövahendi või sõidukiga, kui need on olemas (§ 116 lg 6).

Kes on kodanikukohustuse täitmisest vabastatud?

Kodanikukohustust ei saa seada kõigile, eranditeks on (§ 117 lg 1):

1. alla 18-aastased;
2. rasedad ning emapuhkusel olevad naised;
3. puuduva töövõimega inimesed;
4. raske või sügava puudega inimesed;
5. puudega inimese hooldajad hoolduskohustuse täitmise ajal;
6. alla 14-aastast last kasvatav lapsevanem, last tegelikult kasvatav inimene või hooldaja;
7. välismaalased, kes on rahvusvahelise õiguse alusel töökohustusest vabastatud;
8. Eestis ajutiselt viibivad välismaalased välismaalaste seaduses sätestatud juhtudel;

9. sõjaaja ametikoha ülesandeid täitvad kaitseväelased;
10. kriisiülesandega ameti- või töökohal olevad inimesed, **kui kodanikukohustuse täitmine takistaks nende kriisiülesannete täitmist.**

Siiski võivad eelnimetatud soovi korral vabatahtlikult kodanikukohustuse täitmisel osaleda (§ 117 lg 2).

Kodanikukohustuste täitja õigused

Kodanikukohustuse täitja tööandja ei või töölepingut ega teenistussuhet lõpetada põhjusel, et töötaja täidab seadusest tulenevat kodanikukohustust (§ 118 lg 1).

Kodanikukohustuse täitjal on õigus saada seaduses sätestatud tingimustel õiglast hüvitist (§ 118 lg 2). Kui inimene ei saa mõjuval põhjusel kodanikukohustust täita, peab ta sellest viivitamata teavitama kodanikukohustuse rakendajat või tema volitatud isikut (§ 118 lg 3).

Kui inimene hukkub või sureb kodanikukohustuse täitmisel saadud vigastuse või haigestumise tagajärjel, korraldab riik tema matuse või hüvitab matuse korraldamise kulu (§ 118 lg 4).

Kodanikukohustuse lõppemine

Kodanikukohustus lõpeb kriisiolukorra lõppemisel, määratud tähtaja saabumisel, kodanikukohustuse rakendaja või tema volitatud isiku otsusel või kodanikukohustuse täitja surma korral (§ 119).

Kokkuvõte

Kriisiolukorras on inimeste õigused ja kohustused omavahel tihedalt seotud. Kuigi kriisiolukord võib nõuda tavapärasest kiiremaid otsuseid ja erakorraliste meetmete rakendamist, jäävad põhiseaduses tagatud põhiõigused kehtima ka kriisiolukorra ajal ning neid võib piirata üksnes seaduses sätestatud alustel ja ulatuses. Iga piirang peab olema seaduslik, eesmärgipärane, proportsionaalne ja ajutine.

Samal ajal eeldab kriisiolukorra edukas lahendamine iga inimese vastutustundlikku käitumist. See tähendab valmisolekut järgida ametlikke juhiseid, arvestada teiste inimeste õiguste ja turvalisusega, täita põhiseadusest tulenevat kohustust ning vajaduse korral panustada kriisiolukorra lahendamisse ka kodanikukohustuse kaudu.

Kriisivalmidus algab igaühest endast. Kodune valmisolek, teadlikkus õigustest ja kohustustest ning koostöö riigi ja kogukonnaga aitavad vähendada ohtude ja häirete mõju ning suurendada ühiskonna toimepidevust.

27 Elanikkonnakaitse e-koolitus – Olevalmis.ee

28 „Eesti julgeolekupoliitika aluste" heakskiitmine – Riigi Teataja

29 Ohtlikud ja suurõnnetuse ohuga ettevõtted - Päästeamet

30 Ohuteavitus ehk EE-ALARM – Olevalmis.ee

Viimati uuendatud 02.10.2026